

KÖKÉNYESI ZSOLT

ALTERNATÍVÁK A RENDI OKTATÁS MEGSZERVEZÉSÉRE

*Nemesi akadémiák és alapítási tervek a Habsburg Monarchiában a 18. század első felében**

Az oktatás iránti társadalmi igény már a 16. század folyamán Európa-szerte jól érzékelhető módon növekedésnek indult, amelyben a humanista kultúra, a reformáció, valamint a bővülő kormányzati apparátus egyaránt szerepet játszott. A hitviták korában a keresztény tanítás pontosabb megismerése egyfelől egyre szélesebb rétegeket motivált a formális, iskolai ismeretanyag elsajátítására, másfelől pedig a szélesedő egyházi és világi hivatalrendszer is egyre többeket kecsegtetett a sikeres karrierépítés reményével, amellyel szemben a műveltségbeli elvárások is fokozatosan emelkedtek. Nem véletlen, hogy a Jézus Társasága már a 16. század második felében – a rendalapítást követő néhány évtizeden belül – több mint száz gimnáziumból álló, folyamatosan bővülő nemzetközi hálózatot tudott kialakítani.¹ E dolgozat középpontjában azonban nem a társadalom egésze által látogatható nyilvános iskolák állnak, hanem csupán a nemesség képzésére szakosodott ún. lovagi akadémiák (*Ritterakademie*), amely intézmények egyfajta választ jelentettek a nemesi és főúri családok oktatási igényeinek a biztosítására.² Ezen speciális kora újkori iskolatípus létrejöttében két fő szempont játszott alapvető szerepet. Egyfelől a nemesi elit részéről megmutatkozó szándék a társadalmi elkülönülésre, amelyre a felekezeti iskolákon belül jóval kevesebb lehetőség nyílt. Másfelől pedig az igény egyfajta speciális rendi műveltség és kurrens tudásanyag közvetítésére, amely a kiváltságos társadalmi rétegek következő generációját segíti társadalmi pozíciójuk megtartásában és emelésében. A nemesi szülők igyekeztek fiaik számára olyan komplex elméleti és gyakorlati tudásanyag megszerzését biztosítani, ami a felekezeti iskolahálózatban nem volt lehetséges, de gyermekeik udvari, hivatali vagy katonai előmenetelét előmozdíthatta. Ezen törekvésnek – a jól képzett nemesi tisztviselői réteg kinevelésének – a politikai jelentőségét pedig számos uralkodói udvar hamar felismerte és támogatta, amelynek hatására már a 16. század utolsó harmadától kezdve folyamatosan alapultak lovagi akadémiák. Az első alapítási hullám során a Francia

* A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 132018. számú projektje tette lehetővé. Itt szeretném megköszönni Ugyr Bálintnak és e kötet szerkesztőinek a dolgozathoz fűzött értékes javaslataikat és kérdéseiket.

¹ O'Malley 2006: 226–270.

² A lovagi akadémiák átfogó bemutatását lásd Conrads 1982.

Királyságban (Párizs, Saumur), Észak-Itáliában (Párma) és a Német-római Birodalom nyugati (Tübingen), illetve középső (Kassel) területein hoztak létre nemesi akadémiákat, de hasonló intézményeket később Európa-szerte – protestáns és katolikus országokban egyaránt – alapítottak.³ A lovagi akadémiák száma a harmincéves háború utáni évtizedekben indult jelentős növekedésnek, amely révén a nyugat-európai nemesi elit oktatásának tipikus intézményeivé váltak. Ezen iskolákban többek között modern nyelveket, hadi (ezen belül mérnöki és építészeti), valamint jogi, történelmi és államtudományos ismereteket, illetve ún. nemesi *exercitium*okat (vívás, tánc, lovaglás) tanulhattak a diákok, amely tudásanyag megszerzése a jezsuita vagy protestáns gimnáziumokban nem volt lehetséges. Az egyes akadémiák igen különböző oktatási profillal, intézményi struktúrával és támogatottsággal rendelkeztek, ezért részletesebb bemutatásukra e tanulmány keretei között nincs lehetőség, azonban általánosan megállapítható róluk, hogy jellemzően magasabb fokú és színvonalú képzést nyújtottak, amely kizárólag a kiváltságos társadalmi rétegek – kiváltképp főnemesi és nemesi családok fiai – számára volt elérhető.

A nyugat-európai mintákhoz képest a Habsburg Monarchiában igen későn, csupán 1682-ben került sor az első nemesi akadémia, a bécsi *Landschaftsakademie* megalapítására.⁴ A tanulmány keretében általános körképet kísérek meg felvázolni a dunai Habsburg Monarchiában kezdeményezett sikeres és sikertelen akadémiaalapításokról a tágan értelmezett 18. század első felében. A vizsgálat során egy átmeneti korszak decentralizált alapítási terveire fogok fókuszálni az 1680-as évektől egészen a bécsi Theresianum 1746. évi megalapításáig, ami egy új korszak kezdetét, a tereziánus oktatáspolitikát nyitányát jelentette.⁵ A következőkben bemutatásra kerülő – sikeres és sikertelen – tervek többsége ismert a (főként cseh és osztrák) történelmi kutatás számára, azonban összehasonlító vizsgálatukra még nem került sor. Az egyes tervekkel és akadémiaakkal kapcsolatban leginkább régi intézménytörténelmi feldolgozások állnak rendelkezésre, amelyek jellemzően elkerülték a magyar kutatás figyelmét. A téma bemutatása során törekszem rá, hogy az akadémiaalapítási kísérleteket ne csupán oktatástörténelmi nézőpontból vizsgáljam, hanem a probléma politika- és kultúrtörténelmi vonatkozásaira is röviden reflektáljak, ugyanis ezen kezdeményezések a korszak rendi társadalmáról is sokat elárulnak. Előbb és részletesebben a cseh-osztrák örökös tartományok akadémiairól és akadémialapítási tervezeteiről lesz szó,⁶ majd a tanulmány második részében a Magyar Királyságban megfogalmazott néhány tervezetet fogok

³ Conrads 1982: 70–81; 105–131.

⁴ Ekkor még csak a döntés született meg az akadémia megalapításáról, az intézmény megszervezéséhez még további évek kellettek. Mayer 1888: 323–326.

⁵ A bécsi Theresianumhoz és magyar diákjaihoz lásd Khavanova 2006; Kökényesi 2021: 56–63.

⁶ A fejezet keretében hat helységhez (Bécs, Kremsmünster, Liegnitz, Olmütz, Prága, Saar) kötődő sikeres és sikertelen terveket fogok röviden ismertetni.

bemutatni, illetve kitekintést tesznek a magyar nemesi társadalom azon szűk csoportjára is, akiknek lehetőségük nyílt külföldi lovagi akadémiákon művelődni.

A LOVAGI AKADÉMIÁK ALAPÍTÁSÁNAK ÜGYE AZ ÖRÖKÖS TARTOMÁNYOKBAN

A Habsburg Monarchiában az első sikeres akadémiaalapítási tervet az alsó-ausztriai tartományi rendekhez kötődik, akik már az 1660-as évektől kezdve törekedtek rá, hogy saját lovagi akadémiát alapíthassanak Bécsben.⁷ Ezt megelőzően jellemzően csupán egy-egy egyedi kezdeményezésről lehet tudni, mint például gróf Rudolf von Tiefenbach, avagy Teuffenbach (1582–1653) császári tábornagy tervéről, aki 1650-ben kelt végrendeletében rendelkezett örököseinek kihalása esetén egy nemesi iskola megalapításáról. Ez végül csak 1763-ban következett be – Mária Terézia döntése alapján pedig ekkor önálló iskolát nem alapítottak, hanem a bécsi akadémiákon hoztak létre az alapítvány tőkéből ösztöndíjakat.⁸ A harmincéves háborút és II. Ferdinánd császár rekatolizációs politikáját megelőzően az osztrák nemesi társadalom többségében protestáns felekezetű volt, amely elsősorban a protestáns tartományi iskolák (*Landschaftsschule*) fenntartásában és működtetésében volt érdekelt.⁹ Ezen iskolák egyfelől művelődési lehetőséget biztosítottak a nemesi és részben polgári származású diákok számára, másfelől pedig a katolikus Habsburg-kormányzattal szemben a rendi ellenzékiesség egyfajta intézményeként is funkcionáltak. A protestáns nemesiség egy részének az oktatási igényeit a tartományi iskolák kielégítették, míg a katolikus nemesek számára a bővülő jezsuita iskolahálózat nyújtott vonzó alternatívát, amelynek kiépülését a császári udvar is igyekezett minden eszközzel támogatni.¹⁰ A másik ok, amiért a Habsburg Monarchiában viszonylag későn került sor lovagi akadémia alapítására, az annak köszönhető, hogy a cseh-osztrák főnemesség körében a *Kavalierstour* bevett művelődési gyakorlat volt.¹¹ Az örökös tartományokban ugyanis a reprezentatív nyugat- és dél-európai tanulmányutakat a főúri famíliák jóval szélesebb köre alkalmazta, mint a Magyar Királyságban, tehát nemcsak a Khevenhüller, Liechtenstein vagy a Starhemberg családok küldték hasonló utazásokra fiaikat, hanem akár a Gallerek vagy a Tattenbachok is.¹² Az utazások minőségében, földrajzi és időbeli kereteiben az egyes famíliák anyagi lehetőségei miatt persze számottevő különbségeket érzékelhetünk, de a *Kavalierstouron*

⁷ NöLA SA B Bd. 314. fol. 1r–13r.; Mayer 1888: 315–325.

⁸ SL Laa. A Antiquum XII. Kt. 8. H 33; Geusau 1803: 251–254.

⁹ Heiss 1978.

¹⁰ Winkelbauer 2003: Bd. 2. 122–127.

¹¹ A *Kavalierstour* művelődési gyakorlatához bővebben lásd Kubeš 2018; Leibetseder 2004; Stannek 2001.

¹² Heiss 1990: 398–404; Kühnel 1964; Pichler 1971.

való részvétel és a külföldi lovagi akadémiákon való művelődés sok esetben jó befektetésnek bizonyult, ugyanis a megszerzett műveltség, kapcsolatok és világlátás is hozzájárult ahhoz, hogy egy-egy család az eliten belüli pozícióját több generáción keresztül képes volt fenntartani vagy akár emelni.

A Habsburg Monarchiában a lovagi akadémia hiányát a császári udvarban ellátott nemesi apródként (*Edelknaube*) való szolgálat is részben pótolni tudta, ami a nemesi művelődés sajátos intézményét képezte.¹³ Az apródok ugyanis nemcsak ceremoniális szolgálattal tartoztak az uralkodócsalád felé, hanem formális képzésben is részesültek. VI. Károly uralkodása idején jellemzően legalább hat tanár és mester oktatta a nemesi apródokat, külön tanár tanította a történelmet-filozófiát, a közjogot (*ius commune*), a nyelveket, a matematikát és a mérnöktudományokat, valamint a vívást és a táncot.¹⁴ Az apródi szolgálat tehát kiválóan alkalmas volt arra, hogy a nemesi akadémiákon elsajátítható készségekkel és tudományokkal egészítse ki a jezsuita vagy akár piarista gimnáziumok tanulmányi *curriculumát*. A nemesi apródok formális képzéséhez a bécsi jezsuita gimnázium vagy idősebb korban akár az egyetem látogatása is hozzá tartozott, amelynek matrikulációjában rendszeresen felbukkannak (akár tisztségük feltüntetésével együtt) az apródok.¹⁵ Sőt, a nemesi apródok az uralkodót utazásaira is elkísérhették, amely során – tanulmányaik zavartalan folytatása érdekében – a helyi jezsuita gimnáziumot is előfordult, hogy látogatták, így történt ez az 1662. évi pozsonyi országgyűlés alkalmával is.¹⁶ Az apródképzés azonban nemcsak formális ismeretanyaghoz segítette hozzá a fiatal főnemeseket, hanem kapcsolati tőkájüket is erősítette, illetve komoly segítséget jelentett az udvar világában való eligazodás során. A nemesi apródok ugyan jellemzően nem a legfelső főnemesi elit köréből kerültek ki, de az apródszolgálat presztízsét mutatja, hogy a 18. század első felében fiatal Althann, Auersperg vagy Mollard grófokat is apródnak adtak a szüleik, miként a magyarok közül pedig egy-egy Batthyány vagy Nádasdy fiú is szolgált apródként.¹⁷

A nemesi apród-szolgálat – amely egyszerre alig több, mint egy tucat fiatal nemes és arisztokrata művelődését és udvari integrációját tette lehetővé – azonban nem jelenthetett még Bécsben sem tartós és kizárólagos megoldást a lovagi akadémia pótlására. A 17. század utolsó harmadától kezdve egyre gyakrabban fogalmazódott meg az alsó-ausztriai rendek részéről egy császárvárosi lovagi akadémia megalapításának a szükségessége, amely kíváncságot mögött fontos politikai és kulturális változások húzódtak meg. I. Lipót

¹³ Fazekas 2003; Hübl 1912.

¹⁴ Kökényesi 2021: 84–86; Staats- und Stands-Calendar 1733: XXIV. A kora újkori vívásoktatáshoz tágabb kontextusban lásd P. Szabó 2021.

¹⁵ Mühlberger 2011: 34; 161.

¹⁶ Fazekas 2022: 15.

¹⁷ Az 1711 és 1765 közötti Habsburg-udvartartás névjegyzékét lásd Kubiska–Scharl–Pölzl 2013. Az udvartartásban szolgáló magyarokhoz pedig Kökényesi 2021: 475–482.

uralkodásának kezdetén az örökös tartományokban a protestantizmus már jelentősen viszszafejlődött, az udvartartás, a hivatalrendszer és a katonaság személyi állománya folyamatosan növekedett, ami számos karrierlehetőséget kínált a katolikus nemesek számára, a pozíciókért folyó versenyben pedig a műveltség és az adott tisztségekhez szükséges új tudásanyag is szerepet játszott.¹⁸ A *Landschaftsakademie*, avagy az alsó-ausztriai tartományi akadémia életre hívását az oszmán háborúk jelentősen hátráltatták, amelyet végül 1682-ben sikerült megalapítani, az intézmény pedig 1692-ben nyithatta meg kapuit.¹⁹ A *Landschaftsakademie* igen egyedi intézménynek tekinthető nemcsak a Habsburg Monarchia kontextusában, hanem a nyugat-európai lovagi akadémiák sorában is, ugyanis nemcsak az akadémia-alapítást kezdeményezték az alsó-ausztriai rendek, hanem az intézmény fenntartásáról és működtetéséről is mindvégig ők gondoskodtak. Ez a kollektív és tartós rendi szerepvállalás igen egyedi jelleget kölcsönzött az intézménynek. A legtekintélyesebb nyugat-európai lovagi akadémiák jellemzően az uralkodói udvarok mellett működtek, a szuverén vagy tartományi fejedelmek pedig aktív kezdeményezői voltak létrejöttüknek. A *Landschaftsakademie*-vel egy periódusban alapított torinói (1678), wolfenbütteli (1687), vagy lunéville-i (1699) lovagi akadémia az uralkodói rezidencia közvetlen környezetében kapott helyet.²⁰ Ezen akadémiák pedig a nemesség udvari integrációja, illetve későbbi karrierépítése szempontjából is fontos intézményeknek számítottak. A *Landschaftsakademie* ugyan nem az uralkodói rezidencián működött (Bécs külvárosában, Laimgrubén kapott helyet és új épületet),²¹ de az akadémia számos császári kiváltsággal rendelkezett, tanulói például jelen lehettek az udvari ünnepeken, ami elősegíthette udvari kapcsolatépítésüket.

Egészen ellentétes módon zajlott le a sziléziai Liegnitz (ma: Legnica) városában a lovagi akadémia megalapítása, ami részben örökölt kezdeményezés volt a Habsburgok számára. A Liegnitzi (pontosabban Liegnitz-Brieg-Wohlau) Hercegség 1675-ben, I. György Vilmos herceg halálát, tehát a sziléziai Piast-dinasztia kihalását követően került I. Lipót császár uralma alá, amit a hercegség cseh koronától való hűbéri függősége tett lehetővé.²² Liegnitz korábbi hercege, György Rudolf 1646-ban kelt végrendeletében alapítványt hagyott hátra, amelynek jövedelméből akarata szerint sziléziai protestáns nemesek taníttatását kellett finanszírozni. Ez az alapítvány tette lehetővé a *Johannesstiftsschule* megszervezését, amit I. Lipót, a liegnitzi evangélikus templom

¹⁸ Winkelbauer 2003: Bd. 1. 178–196.

¹⁹ Az akadémia az oktatás már 1692 előtt meg kellett, hogy induljon, az első beiratkozásokat 1688-ban rögzítették. NöLA SA B Bd. 314. fol. 205r. Az intézmény történetéhez, működéséhez lásd Kökényesi 2022a; Mayer 1888; Strebl 1936.

²⁰ Torinóban két nemesi akadémia is működött. Előbb az udvarral közvetlen kapcsolatban álló *Accademia Reale* jött létre, majd egy évvel később a jezsuiták is megszervezték a saját nemesi akadémiájukat (*Collegio dei Nobili*). Conrads 1982: 238–265; Kellenbenz: 1961.

²¹ Az akadémia épületéhez lásd Garretson 1979.

²² Ingrao 2005: 63; Kaumann 1829: 10.

más javaival együtt a jezsuita rend rendelkezésére bocsátott. A Habsburg rekatolizációs intézkedések tehát a 17. század végén a Magyar Királysághoz hasonlóan Sziléziát is igen súlyosan érintették, ezen politika jegyében került sor 1702-ben Breslauban (Boroszló, Wrocław) a jezsuita egyetem alapítására is.²³ I. József 1708-ban a konszolidáció érdekében – amelyre az udvarnak a spanyol örökösödési háború és a Rákóczi-mozgalom idején nagy szüksége volt – rendelkezett arról, hogy a *Johannesstiftung* gazdag (több mint 220 ezer forintot magában foglaló) alapítványából lovagi akadémiát hozzanak létre, amit a sziléziai rendek már korábban kérvényeztek I. Lipótnál.²⁴ Ezt a kompromisszumos megoldást a svédekkel egy évvel korábban megkötött altranstädti konvenció tette lehetővé, amiben XII. Károly svéd király szabad vallásgyakorlatot tudott I. Józsefnél kieszközölni a sziléziai evangélikusok számára.²⁵ A politikai állapotokat az újonnan megszervezett liegnitzi akadémia pontosan visszatükrözte, ugyanis az intézménybe katolikus és protestáns diákokat egyaránt fel lehetett venni. A legfontosabb felvételi kritérium a nemesi rang megléte és a legalább tizenöt éves életkor betöltése volt. A liegnitzi lovagi akadémia tehát a helyi kezdeményezések és az uralkodói akarat találkozása révén jött létre, alapítóként pedig I. Józsefet tartották számon (aki az iskola névadója is lett: *Kaiserliche und Königliche Josephinische Ritter-Academie*).

Kronológiailag a következő alapítások, illetve kezdeményezések Morvaországhoz, Olmütz (ma: Olomouc) és Saar (ma: Žďár nad Sázavou) városához kötődnek. Morvaországban a jezsuiták erős pozícióval és kiterjedt iskolahálózattal rendelkeztek, a központjuk Olmütz volt, amely 1573-tól egyetemi ranggal rendelkező regionális oktatási centrumként működött.²⁶ Az 1710–1720-as években egyfelől világi tanácsadók, másfelől a ciszterci rend részéről megfogalmazott akadémiaalapítási javaslatok a jezsuita oktatási modell egyfajta alternatíváiként vagy kiegészítéseként kívántak szolgálni.²⁷ VI. Károly trónra lépésének a kezdetén a Habsburg Monarchiában, mint láthattuk, már két lovagi akadémia is működött, illetve a *Kavalierstouron* immáron több generáció óta részt vevő cseh-morva nemesi és főúri famíliák jól ismerték a külföldi nemesi iskolákat, amelyek mind erősítették az akadémialapítás támogatottságát. A 18. század első negyedében megfogalmazott tervezetek közül, amelyek a morvaországi nemesi oktatás reformját

²³ A breslaui jezsuita kollégium és egyetem történetéhez lásd Rabe 1999.

²⁴ Johann Christoph Zierowsky von Zierowa liegnitzi tartományi előljáró (*Landeshauptmann*) már 1693-ban kérvényezte a lovagi akadémia felállítását I. Lipótnál. Conrads 2009: 275. A liegnitzi akadémia történetéhez bővebben lásd Conrads 2009; Kaumann 1829; Wendt 1893.

²⁵ Winkelbauer 2003: Bd. 2. 68–69.

²⁶ A morva oktatástörténet ugyan régi, de átfogó intézménytörténeti áttekintéséhez lásd D' Elvert 1857.

²⁷ Korábbi megvalósítatlan kezdeményezés fűződik gróf Franz von Magnis (1598–1652) tábornagy nevéhez, aki 1638-ban kelt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy fiágának kihalása esetén a gazdag strážnitzi (strážnicei) birtokának a jövedelmét fordítsák egy 150 (polgári és nemesi) diákot oktatni képes akadémia megalapítására. D' Elvert 1857: 9–10.

célozták, elsőként Christian Julius Schierl von Schierendorfnak (1661–1726), az Udvari Kamara titkárának a tervezetéről szükséges említést tenni.²⁸ A cseh származású, egy ideig szász-lengyel szolgálatban is álló Schierendorf a korszak neves reformere, kameralista gondolkodója és egyben a jezsuita rend kritikusa volt, aki önálló morva lovagi akadémia felállítására tett javaslatot, amely elképzelése szerint Olmützben vagy Brünnben lenne a legjobb helyen.²⁹ Az alapítás célja a kor igényeinek megfelelően (elsősorban pármái és torinói mintákhoz hasonlóan) kialakított, kurrens tudományokat közvetíteni képes intézmény létrehozása lenne, amelyet elvégezve a fiatal nemesek könnyen tudnának érvényesülni mind a hivatali, mind a katonai pályán. Schierendorf véleménye szerint a nemességnek a köz szolgálatába való bevonása hasznos lenne mind a kormányzat, mind a nemesi családok számára. A kameralista tanácsadó a nemesség támogatásában különösen bízott, ugyanis úgy vélte, hogy az intézmény működtetéséhez szükséges alapítványt létre lehetne hozni a nemesi családok önkéntes felajánlásaiból. A nagyszabású tervezet azonban a kellően erős politikai támogatás és a megfelelő pénzügyi háttér hiányában sikertelen maradt.

A nemesi oktatás fejlesztésére vonatkozó helyi igényeket tükrözi viszont, hogy 1724-ben báró Franz Michael von Schubriz (1682–1738), az olmützi kerület királyi előljárója (*Hauptmann*) – a tartományi rendek és VI. Károly támogatását megszerezve – eredménytelesen tudta Olmützben nemesi akadémia alapítását kezdeményezni.³⁰ Az olmützi Rendi Akadémia (*Ständische Akademie, Stavovská akademie*) sajátos nemesi iskolának tekinthető, amelynek alapítására a jezsuita oktatási centrum és konviktus mellett került sor, de az akadémia a Jézus Társaságától független, világi vezetés alatt álló intézménynek számított. Az új intézmény 1725. évi életre hívása a tartományi kormányzat és a jezsuita rend között több konfliktust is eredményezett, de VI. Károly támogatta a nemesi akadémia megalapítását, ami 1727-től fogadta tanulóit. A nemesi iskola hat tanárának a fizetését a morva rendek finanszírozták, az intézmény épületének kialakítását pedig Schubriz sógorának, a fiúutód nélkül elhunyt gróf Leopold Anton Sak von Bohuniowitz (†1725) morva országbírónak a hagyatéka tette lehetővé.³¹ Az olmützi alapítás egyfajta „öszvérmegoldást” jelentett, ugyanis az akadémia tanulói – Schubriz elképzelései szerint – elsősorban a konviktus nemesi tanulói közül kerültek ki, akik továbbra is látogatták a (felsőbbéves) gimnáziumi vagy

²⁸ Schierendorf pontos datálás nélküli, a 18. század első negyedében kelt, majd a 20. század elején kiadott tervezetét lásd Fischel 1908.

²⁹ A cseh kameralista tanácsadó pályájához és tevékenységéhez lásd Fischel 1906.

³⁰ Az intézmény történetéhez lásd SOKA O M 1-1 Inv. 820; 829.; D' Elvert 1857: 9–13.; Hellmer 1899: 8–9.; Wallner 1903: 77–84. Az akadémia a ma is működő brünni műszaki egyetem (*Vysoké učení technické v Brně*) jogelődje. Michal Vokurkának itt szeretném megköszönni a segítségét, hogy az akadémia történetének a cseh szakirodalomban is utánanézzek.

³¹ 1743-ban az immáron hét tanár fizetése közel évi 4000 forintot tett ki. D' Elvert 1857: 12–13.

egyetemi (filozófiai) órákat, de az akadémián a közrendű diákoktól és a teológushallgatóktól elkülönülve többlettudás birtokába juthattak.³² A nemesi társadalom szükségleteinek megfelelően kialakított akadémia képes volt a latin klasszikusokra épülő gimnáziumi tananyagot modern (leginkább jogi és mérnöki) szakismeretekkel kiegészíteni, illetve lehetőséget biztosított a diákok számára idegen nyelvek és *exercitiumok* (vívás, tánc, lovaglás) begyakorlására. A jogi képzés biztosítása különösen releváns volt a tartományi nemesség számára, ugyanis a helyi egyetem 1784-ig nem rendelkezett jogi fakultással, habár nem sokkal később, 1732-től már lehetett Olmützben közjogot (*jus publicum*), legkésőbb 1755-től pedig német államjogot (*Staatsrecht*) és birodalomtörténetet (*Reichsgeschichte*), valamint természet- és népjogot (*Natur- und Völkerrecht*) is tanulni.³³ Fontos hangsúlyozni, hogy az 1725. évi alapítás nem volt előzmények nélküli, ugyanis a tartományi rendek már korábban is igyekeztek a helyben tanuló fiatal nemesek számára olyan tudományok és készségek közvetítését biztosítani, amelyek hiányoztak a jezsuita gimnáziumok oktatási tanrendjéből, ennek jegyében például már 1679-től vállalták jogtanár, 1697-től vívómester és 1700-tól táncmester finanszírozását, sőt az utóbbi évtől lovaglóiskolát is létesítettek.³⁴ Ez a megoldás, illetve a nemesi konviktusok fejlesztése a Habsburg örökös tartományokban több helyen is bevett gyakorlat volt. Például Grazban, Belső-Ausztria központjában sem került sor önálló lovagi akadémia alapítására, a város 1570-től fontos jezsuita oktatási centrum volt, ahol a stájer rendek már a 16. század második felétől szintén vállalták különböző *exercitium* mesterek, majd a 17. század végétől lovaglóiskola finanszírozását is.³⁵

Az olmützinél még rendhagyóbb kezdeményezésnek tekinthető a nyugat-morvaországi Saar nemesi akadémiajának 1726. évi alapítása, amely a ciszterci rend sikeres kezdeményezése volt.³⁶ Az akadémia életre hívása a saari apát, az ügyes szervezőegyéniség, Václav Vejmluva (1670–1738) nevéhez kötődik.³⁷ Az akadémialapítás ügye azért különös, mivel a ciszterci rend nemcsak a Habsburg Monarchiában, de Nyugat- vagy Dél-Európában sem működtetett nemesi iskolákat (a legszorosabb kötődésük a dániai Soröben 1623-ban alapított lovagi akadémiahoz fűzte a rendet, amely egykor ciszterci kolostor volt). Vejmluva minden bizonnyal érzekelte a helyi nemesi társadalom igényeit, értesülnie kellett az olmützi konviktusfejlesztésről, kezdeményezésében pedig az is közrejátszhatott, hogy a közelben nem működött nagyobb jezsuita oktatási centrum (Brünn nagyjából 80 kilométerre feküdt Saartól), ezért kísérelte meg a helyi nemesi oktatás megszervezését. Az akadémián

³² Az akadémia diákságáról egyelőre igen kevés információ áll rendelkezésre. Az olmützi konviktus történetéhez lásd Wallner 1902; Wallner 1903.

³³ D' Elvert 1857: 85.

³⁴ D' Elvert 1857: 10.

³⁵ SL Laa. A Antiquum XII. Kt. 10–11.

³⁶ D' Elvert 1857: 10; Pleva 2020.

³⁷ Vejmluva személyéhez és irodalmi tevékenységéhez lásd Kopecký 1998.

mérnöktudományokat, nyelveket, geográfiát és történelmet is tanítottak, azonban a szűkös levéltári forrásanyag miatt még a cseh szakirodalomban is igen kevés információ áll rendelkezésre az intézményről.

A Habsburg Monarchiában a következő akadémiaalapítási hullám az 1740-es évek első felében volt érzékelhető, amelynek kezdeményezői a bencések voltak, akik számára a nyugati – a szomszédos bajorországi és salzburgi – minták jelentettek komoly inspirációt. A bajorországi Ettalban a bencések 1711-től működtettek lovagi akadémiát, Salzburgban, a Német-római Birodalom érseki székvárosában pedig 1622-ben került sor a bencés rend fenntartásában működő egyetem alapítására, ahol a 18. század kezdete óta a nemesség oktatására is külön figyelmet fordítottak.³⁸ Salzburgban a nemesi tanulók képzésében kulcsszerepet játszott az egyetem és a gimnázium mellett működő *Collegium Virgilianum* intézménye, amit 1702-ben gróf Johann Ernst von Thun und Hohenstein (1643–1709) érsek alapított, és ami egyfajta modern nemesi konviktusként működött.³⁹ Az örökös tartományi (fő)nemesség körében Ettal és Salzburg is kedvelt oktatási desztinációnak számított, amelyek jó hírének terjedését a bencés renden belüli információáramlás és személyi kapcsolatok is segítették. A Habsburg Monarchiában a nyugati minták sikeres recepciójára a felső-ausztriai – Salzburg és Linz között fekvő – Kremsmünsterben került sor, amely kicsiny falu volt, de a bencések jelenléte miatt fontos szellemi-kulturális központnak számított. Kremsmünsterben az akadémiaalapítás nem volt előzményektől mentes, a bencések 1549-től működtettek itt gimnáziumot, 1744-ben pedig tulajdonképpen a korábbi intézmény átszervezésére és megújítására került sor.⁴⁰ Az alapítás sikerében és az uralkodói támogatás elnyerésében a nemzetközi politikai helyzet, az osztrák örökösödési háború is fontos szerepet játszott, ugyanis az ellenséges ország területén fekvő Ettalba 1743-tól kizárólag uralkodói engedéllyel lehetett utazni.⁴¹ Az örökös tartományokból érkező diákok elmaradása igen nehéz helyzetbe hozta az ettali lovagi akadémiát, ami az 1744-ben kitört tűzvész után már nem is nyitotta meg többé a kapuit. A kremsmünsteri alapításban Alexander Fixlmillner (1686–1759) apát játszott alapvető szerepet, aki a kremsmünsteri oktatás és tudományosság fontos reformerének számított, az ő szervezőmunkája tette lehetővé a helyi (1758-ban átadott) csillagvizsgáló kiépítését is.

Vizsgált korszakunk utolsó kezdeményezése szintén a bencés rendhez kötődik. Az alapítás ötletgazdája, gróf Philip Joseph von Kinsky (1700–1749) cseh főkancellár volt, aki 1744–1745 folyamán tett komoly erőfeszítéseket Benno Löbel (1688–1751) braunauai apáttal

³⁸ Kainz 1912; Wallnig 2019: 94. A 17–18. századi német bencések tevékenységéhez és kulturális szerepéhez tágabb kontextusban lásd Lehner 2011; Wallnig 2019.

³⁹ Sattler 1890: 98–108.

⁴⁰ Az akadémia történetéhez bővebben lásd Hagn 1848: 142–176; Kail 1990; Sturmberger 1939.

⁴¹ Kainz 1912: 54.

együtt azért, hogy a bencés rend Prágában önálló nemesi akadémiát hozhasson létre *Collegium Regium Mariae Theresianum* néven.⁴² A szervezésbe Anselm Desing (1699–1772) bencés történész, filozófus, a katolikus felvilágosodás egyik neves képviselője is bekapcsolódott, aki korábban Salzburgban tanult és tanított, illetve a kremsmünsteri lovagi akadémia megszervezésében is komoly szerepet játszott.⁴³ Az ötlet kezdetben reménytelnek ígérkezett, ugyanis az osztrák örökösödési háború igen nagy mértékben megnehezítette a *Kavalierstourok* szervezését, ezért az akadémiaalapítás a helyi nemesi társadalom művelődési igényeinek a kielégítését célozta volna, ami kormányzati támogatással is párosult. A szervezés egészen előrehaladott fázisig jutott el, már körvonalazódott a tanári kar, az akadémia oktatási programja és napirendje, valamint az intézmény lehetséges otthonáról is tárgyaltak – a legalkalmasabb helyszínnek a prágai Wallenstein-palotát találták –, azonban a második sziléziai háború elsodorta a terveket. Az akadémialapításhoz szükséges finansziális háttérrel a cseh bencés kongregáció finanszírozta volna – ami tekintélyes összeget jelentett, önmagában a Wallenstein-palota megvásárlása is nagyjából 60 ezer forintot tett volna ki –, azonban a háborús károk több kolostor esetében olyan súlyosak voltak, hogy az újjáépítési költségek minden felhasználható tőkét felemésztették.⁴⁴

A cseh-osztrák örökös tartományokban az 1680 és 1746 között megfogalmazott hét legfontosabb akadémiaalapítási tervzetből öt (Bécs, Liegnitz, Olmütz, Saar, Kremsmünster) tudott megvalósulni, amelyek közül az olmützi akadémia ugyan jogilag független intézménynek számított, de a diákjai képzésében a helyi jezsuiták is fontos szerepet játszottak. A vizsgált esetekben az akadémiaalapítási szándék alapvetően két irányból érkezett, egyfelől a tartományi rendek, illetve részben kormányzati tanácsadók, másfelől pedig szerzetesrendek irányából: az 1740-es években a bencések rendkívül kezdeményezőnek bizonyultak, Saar esetében pedig a ciszterciek voltak az ötletgazdák. A vizsgált példák alapján úgy tűnik, hogy a cseh-morva rendek különösen nagy motivációt mutattak saját lovagi akadémia alapítására, aminek a háttérében számos ok meghúzódhatott, többek között a *Kavalierstouren* szerzett tapasztalatok kamatoztatásának a szándéka, miként az alsó-ausztriai rendek mintájának a követése is. A Habsburg-kormányzat ebben az időszakban nem mutatott komolyabb kezdeményezést a nemesi akadémiák megszervezése területén, ez alól egyedül a liegnitzi akadémia megalapítása tekinthető kivételnek, ami a háborús helyzet közepette I. József több szempontból rendhagyó alapítása volt.⁴⁵ Az akadémiaalapítási tervek megvalósításában

---

⁴² Tolde 1932.

⁴³ Tolde 1932: 570–573. Desing tudományos jelentőségéhez, természetjogi nézeteihez lásd Lehner 2011: 171–174.

⁴⁴ Tolde 1932: 588–589.

⁴⁵ Mindemellett fontos megjegyezni, hogy a Habsburg Monarchiában az oktatásfejlesztése több szinten már VI. Károly uralkodása alatt megindult. Klingenstein 1968.

a legfontosabb szerepet a szükséges tőke előteremtése jelentette, ami a bel- és külpolitikai körülményektől egyaránt függött.

A sikeres alapítások közül kettő (Kremsmünster, Saar) állt szerzetesrendi, három (Bécs, Liegnitz, Olmütz) világi vezetés alatt, amelyek közül az utóbbi a Habsburg Monarchia oktatási rendszerében új gyakorlatnak számított. Mindegyik tervezet esetében közös jellemzőnek tekinthető, hogy az alapítás kezdeményezői olyan tudásanyag közvetítését tűzték ki célul – kizárólag nemesi tanulók számára –, amely a nyilvános iskolarendszerben nem volt elérhető, tehát egyfajta alternatívát vagy még inkább kiegészítést kívántak nyújtani a felekezeti, kiváltképp pedig a jezsuita oktatási rendszer számára. Miként Schierendorf a 18. század elején kissé túlzóan írja: „a hazában nem lehet mást tanulni, mint a latin nyelvet, és aki a plébániai vagy kolostori életbe akar belesimulni, végül teológiát is tanulhat, ami ahhoz hozzá tartozik”.⁴⁶ A nemesi akadémiák azonban elsődlegesen nem a jezsuita gimnáziumokkal kívántak versenyre kelni, hanem sokkal inkább a külföldi tanulmányutak és lovagi akadémiák helyett kívántak működőképes hazai megoldásokat kínálni, ami az alapítást kezdeményezők véleménye szerint a kormányzat és a nemesi famíliák számára egyaránt komoly haszonnal kecsegtethetett. Ezen iskolák segítségével ugyanis a diákok jóval kedvezőbb költségen, az utazás veszélyei nélkül belföldön művelődhetnek, a megszerzett tudásukat pedig később hivatali vagy katonai szolgálatában kamatoztathatják. Az alapításokban további fontos szempontot jelentett, hogy egyfelől ezen intézmények révén a nemesi társadalom kevésbé tehetőstagjai is esélyt kaphatnak a rendjükhez méltó művelődéshez, másfelől pedig a hazai nemesi iskolák segítségével a külföldi káros hatásoktól vagy a tőkének az országból való kiáramlásától sem kellett tartani.

A sikeres alapítások közül a bécsi *Landschaftsakademie*-ről, valamint a kremsmünsteri és a liegnitzi akadémiáról állnak rendelkezésre részletesebb információk – Olmütz esetében inkább a nemesi konviktus működéséről lehet többet tudni, míg Saar esetében a tanárok és diákok személye mellett az intézmény pontosabb történetét is homály fedi.⁴⁷ A három ismertebb nemesi akadémián újfajta oktatási rend érvényesült, a tananyagban a jogi képzés, az idegen nyelvek (francia, olasz), a történelem, a geográfia, a (polgári és katonai) mérnöktudományok, valamint a nemesi *exercitium*ok is helyet kaptak. A különféle tantárgyak és tudományok oktatásának a színvonala Bécsben, Kremsmünsterben és Liegnitzben is mutatott egyfajta ingadozást az évtizedek során, ami nagyban függött a tanári kar összetételétől. A három (ausztriai és sziléziai) nemesi akadémia egy-egy periódusban több neves tanáregyéniséget is fel tudott mutatni. A *Landschaftsakademie* tanárait, akik mindannyian világiak voltak, az alsó-ausztriai tartományi rendek küldöttjei

⁴⁶ „dass man im Vaterland nichts anderes erlernen können, als die lateinische Sprach, und, wer sich zum Pfarr- oder Klosterleben bequemen wollen, endlichen auch die Theologiam und was dazue geböret.” Fischel 1908: 297.

⁴⁷ Saar esetében néhány tanár azonosításához lásd Pleva 2020: 39–40.

(*Verordneten*) választották ki, köztük pedig többen a Habsburg Monarchia ismert személyiségeinek számítottak, mint az itáliai származású Johann Jakob Marinoni (1676–1755) asztronómus, matematikus vagy az ír származású William O’Kelly (1670k–1751) filozófia- és heraldikatanár, akik mindketten a császári udvarban a nemesi apródokat is oktatták.⁴⁸ Liegnitzben és Kremsmünsterben a közép-európai korai felvilágosodás egy-egy ma is számon tartott tudósa is megfordult, az előbbi helyen például a hallei August Bohse (1661–1742) jogász, rétor vagy Gottfried Stieve (1664–1725) jogtudós, a kor jellegzetes tudományának, a *Zeremonialwissenschaft*nak a szakértője, míg Kremsmünsterben – a korábban már említett Anselm Desing és más bencés tudóstanárok mellett – a világi professzor, Johann Siegmund Popowitsch (1705–1774) nyelvész.⁴⁹ A nyelv- és *exercitium*-mesterek jellemzően mindhárom akadémián, illetve valószínűleg Olmützben is külföldi (több esetben francia vagy itáliai) szakemberek voltak.⁵⁰

Mindhárom lovagi akadémia, illetve az olmützi nemesi konviktus is fogadott ösztöndíjas,⁵¹ illetve saját költségen tanuló diákokat is. A kremsmünsteri és a liegnitzi akadémia viszonylag kedvező áron, évente alig több mint 200 forint körüli összegért volt látogatható (ami a 18. század elején nagyjából megfelelt egy *exercitium*mester éves fizetésének), az olmützi konviktus még méltányosabb áron, az 1720-as években 120, majd 1746 után 180 forintos tandíjjal működött.⁵² Ellenben a bécsi *Landschaftsakademie* jóval drágább volt, egy diák szolgálójával és egyéb költségekkel értendő teljes tandíja 700 forintot tett ki (amin 1743 után még emeltek).⁵³ A Habsburg Monarchia központjában való művelődés szükségszerűen komolyabb költségeket igényelt a szülőktől, de ez a tanulók bécsi integrációja miatt akár jó befektetés is lehetett. A császárvárosi akadémiát évente átlagosan 10–15 diák látogatta, azonban Kremsmünsterben vagy Liegnitzben sem voltak magasabbak a beiratkozási számok.⁵⁴ Az alacsonyabb költségek (és a 12 ösztöndíjas hely) ellenére Liegnitzben 1708 és 1730 között is mindössze 289 tanuló beiratkozását

⁴⁸ Conrads 1975; Kökényesi 2022a: 85–86.

⁴⁹ Conrads 2009: 279–285; Sturmberger 1939.

⁵⁰ Ezen mesterek pályájára sok esetben a földrajzi mobilitás és az elvállalt szolgálatok sokfélesége volt jellemző. A tübingeni *Collegium Illustre* nyelv- és *exercitium*mestereihez lásd Schöttle 2016.

⁵¹ Az ösztöndíjakat elsősorban rendi alapítványok biztosították, amelyek részletesebb bemutatására itt nincs lehetőségünk, de például a *Landschaftsakademie*-n az alsó-ausztriai rendek évről évre finanszírozták néhány tanuló tanítását, Kremsmünsterben a felső-ausztriai rendek, az olmützi jezsuita konviktusban pedig császári alapítvány is működött.

⁵² Hagn 1848: 159; Wendt 1893: 10. Olmütz esetében egyelőre csak a konviktushoz állnak rendelkezésre adatok, az akadémia költségeiről nincs információnk, de amennyiben a két intézmény valóban egymást kiegészítve működött, akkor a szülők számára a bentlakásos konviktus kifizetése jelenthette a legnagyobb kiadást. Wallner 1903: 82, 107.

⁵³ Staats- und Stands-Calender 1733: 152.

⁵⁴ Kökényesi 2022a: 87–88; Hagn 1848: 291–299.

regisztrálták.⁵⁵ A kremsmünsteri lovagi akadémián pedig az alapítás utáni négy évtizedben nagyjából 240 nemesi és főúri tanuló fordult meg.⁵⁶ Az olmützi akadémián egyelőre nem tudjuk pontosan, hogy hányan tanultak: Christian D' Elvert adatai szerint 1724-ben 61 nemesi és három grófi származású diák tanult Olmützbén, akik közül 36 fő látogatta a filozófiai és jogi kurzusokat.⁵⁷ Később a nemesi tanulók közül bizonyára jó páran az újonnan alapított akadémia képzését is igénybe vették. A lovagi akadémiákon az alacsony beiratkozási számok növelhették egy-egy intézmény exkluzivitását, és segítették a nemesi társadalom felsőbb rétegeinek az elkülönülését a közrendűektől,⁵⁸ azonban az ennyire alacsony tanulói létszámok sok esetben nem tudatos koncepció eredményei voltak. A *Landschaftsakademie*-n is igyekeztek mindent megtenni a beiratkozók számának az emelése érdekében, ugyanis az alacsony létszámok az első évtizedekben az intézmény működését is veszélyeztették. A lovagi akadémiákra egyébként általánosan jellemző volt, hogy rendszeresen visszatérő pénzügyi nehézségekkel küzdöttek és külső támogatásra szorultak, például 1721-ben a liegnitzi akadémia új épülete számára az igazgató a sziléziai rendektől tizenkétezer forint megajánlását kérte és kapta meg.⁵⁹ A nemesi akadémiák diákságának pontosabb azonosítása és összehasonlító vizsgálata még várat magára, de a matrikulák adatai alapján úgy tűnik, hogy Liegnitz és Olmütz főleg a tágabb értelemben vett helyi régió nemesi társadalmának oktatása szempontjából játszott fontosabb szerepet, míg Bécs és Kremsmünster nagyobb területi vonzáskörzettel és magasabb társadalmi rangú diáksággal rendelkezett. A *Landschaftsakademie*-n Auerspergek, Dietrichsteinek vagy Starhembergek is tanultak, miként Kremsmünsterben is több St. Julien, Khevenhüller vagy Lamberg is beiratkozott, de a liegnitzi tanulmányok birtokában is lehetett kiemelkedő karriert építeni, amire báró (1733-tól gróf) Friedrich Wilhelm von Haugwitz (1702–1765) kancellár pályája a legjobb példa.⁶⁰

⁵⁵ *Matricul* 1730. 1708 és 1741 között pedig összesen 415 diákot jegyeztek be a matrikulába. Wendt 1893: 50–62.

⁵⁶ Hagn 1848: 291–299.

⁵⁷ D' Elvert 1857: 10.

⁵⁸ Már Schierendorf is azzal érvelt lovagi akadémia-alapítási tervében, hogy a kevésbé tehető nemesi szülőknek ne kelljen hagyniuk, hogy gyermekeik otthon, mint a „parasztok”, nőjenek fel. Fischel 1908: 297. Az intézményekben a diákok belső hierarchizálódását segítette, ha valaki saját nevelőt vagy szolgát is vitt magával, illetve az olmützi konviktusban, akik a költségesebb és rangosabb első asztalhoz fizettek elő, jobb ellátásban részesültek. Wallner 1903: 82. Az asztalok hierarchiáját később eltörölték, de a 18. század végén is igen jó minőségű ellátásban részesültek az olmützi konviktus nemesi tanulói. Wallner 1903: 159–160.

⁵⁹ Conrads 2009: 287.

⁶⁰ NöLA SA B Bd. 314. fol.205r–214v; Hagn 1848: 291–299. Haugwitz 1719-ben iratkozott be a liegnitzi akadémiaira. *Matricul* 1730. Nr. 150. Elképzelhető, hogy ugyanő később Lunéville-ben folytatta a tanulmányait, a helyi lovagi akadémia matrikulájában 1723-ben jegyeztek fel egy Haugwitz gróft, azonban a forrás keresztneveket nem tartalmaz. AddMeM Serie 3 F. Nr. 276.

KÜLFÖLDI AKADÉMIÁK MAGYAR TANULÓI ÉS AKADÉMIAALAPÍTÁSI KEZDEMÉNYEZÉSEK A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

A Magyar Királyságban megfogalmazott nemesi akadémia-alapítási tervek áttekintése előtt érdemes a – Habsburg Monarchián kívüli és belüli – lovagi akadémiaakra eljutó főnemesek körét röviden bemutatni annak érdekében, hogy körvonalazni tudjuk azon csoport tagjait, akik ezen intézményekről közvetlen tapasztalatokkal rendelkeztek. A magyar nemesi társadalom tagjai közül igen kevesen jutottak el a 17–18. század folyamán nyugat-európai lovagi akadémiaakra, a külföldi tanulmányutak szervezését ugyanis előbb az oszmán háborúk, majd a főúri famíliák megszilárdult oktatási hagyományai, illetve a magas költségek egyaránt hátráltatták.⁶¹ A nevesebb lovagi akadémiaik fennmaradt matrikuláiban csupán egy-egy alsó- és nyugat-magyarországi, illetve horvátországi főnemesi család fiát lehet azonosítani.⁶² A katolikus elit körében az egyik legkedveltebb akadémianak a pármái *Collegium Nobilium* számított, ahol 1600 és 1750 között legalább egy tucat fiatal magyar és horvát (Draskovich, Keglevich, Ráttkay, Vojnovich) főnemes fordult meg.⁶³ Az 1600-ban Farnese (I.) Ranuccio által alapított pármái akadémia a katolikus területeken található nemesi iskolák közül az egyik legnagyobb hatású intézménynek számított, amely ugyan 1604-től a Jézus Társasága fenntartásában működött, de kiválóan igazodott a főúri elit igényeihez.⁶⁴ Nem véletlen, hogy még a magyarok közül is egy-egy Erdődy, két Batthyány, valamint három Esterházy (köztük Esterházy Pál nádor fiai, Mihály és Gábor) is egy ideig Pármában tanultak, sőt tanulmányai egy részét gróf Pálffy János (1663–1751) későbbi nádor is ott végezte.⁶⁵ A jezsuita rend itáliai nemesi konviktusai közül a sienai konviktus (*Collegio Tolomei*) is fontos képzési központnak számított, de az elit oktatása terén jelentősége nem vetekedhetett Pármáéval, ennek ellenére – gróf Erdődy László Ádám (1677–1736) leendő nyitrai püspök és a fiatalon elhunyt gróf Nádasdy Pál (†1721) személyében – egy-egy fiatal magyar főnemes azért itt is megfordult.⁶⁶

A magyar főúri elit tanulmányi célállomás-választásait egy-egy intézmény oktatási színvonalán túl számos további tényező befolyásolta. Alapvető választási szempontot jelentett az adott terület vagy intézmény felekezeti hovatartozása, aminek figyelembevételét

⁶¹ A témáról bővebben lásd Fundárek 2011; Ugry 2023.

⁶² A lovagi akadémiaiknak természetesen nem minden tanulója iratkozott be formálisan az adott intézménybe. Az ő nevük értelemszerűen hiányzik az iskolai matrikulából. De a nemesi elite vonatkozó kutatás eddig is azt igazolta, hogy kevés magyar diák fordult meg külföldi nemesi akadémiaikon.

⁶³ Sabini 1820; Ugry 2023: 46–52; Veress 1941: 388–390.

⁶⁴ Conrads 1982: 243–245.

⁶⁵ Fundárek 2011: 82; Viskolcz 2022: 161–165.

⁶⁶ Erdődy 1697-ben, Nádasdy 1698-ban iratkozott be a konviktusba. Pendola 1852: XVIII–XIX. Ilaria Maggiullinak itt szeretném megköszönni, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet! Nádasdy Pál Antal később a bécsi udvarban Vilma Amália császárné udvarában szolgált kamarásként. Kökényesi 2021: 480.

politikai érdekek (például az udvar iránti lojalitás kifejezésre juttatása) is indokolta. Többek között ezért sem látogattak magyar főnemesek még csak rövidebb ideig sem protestáns lovagi akadémiákat, még olyan nevesebb közép-európai intézményeket sem, mint amilyen a brandenburgi, a tübingeni (*Collegium Illustré*) vagy a wolfenbütteli akadémia volt.⁶⁷ Szintén fontos befolyásoló tényezőt jelentett a cseh-osztrák arisztokrata famíliák mintaadó szerepe, ennek köszönhető, hogy néhány magyar főnemes a 18. század első harmadában még a korszak egyik legkorszerűbbnek számító lovagi akadémiájára, Lunéville-be is eljutott. A Lotaringiai Hercegség központjában található, I. Lipót herceg által 1699-ben eredetileg Nancyban alapított, majd 1725-ben Lunéville-be átköltöztetett akadémiát a kortársak – az oktatás tudományos kvalitása és az intézmény előkelő jellege miatt is – Európa egyik legkiválóbb nemesi iskolájaként tartották számon, ahová Johann Georg Keyßler (1693–1743) útleíró és házitanító szerint még protestánsok is szívesen beiratkoztak, különösen 1730 után, amikor is a konvertita Ulrich von Schack vezette az intézményt.⁶⁸ Az akadémia minden szolgáltatása 1714 lotaringiai livre-ért (528 rajnai forintért) volt igénybe vehető, ami korlátozta a beiratkozók körét, nem véletlen, hogy ritka volt az olyan év, amikor harminc főnél többen látogatták volna az intézményt.⁶⁹ A cseh-osztrák arisztokrata famíliák (Breuner, Dietrichstein, Hoyos, Wildenstein) körében hamar kedvelté vált a nemesi akadémia, amit a külpolitikai körülmények is elősegítettek, ugyanis a Habsburg- és a Lotaringiai-dinasztia között szoros szövetség állt fenn. Elegendő itt csupán arra utalni, hogy I. Lipót herceg az oszmán háborúba aktívan bekapcsolódó Lotaringiai Károlynak és Eleonóra Mária főhercegnőnek (III. Ferdinánd lányának) a fia volt, illetve saját fia, Ferenc István pedig később Mária Terézia férje lett. A rangos nemesi iskola igen szoros kapcsolatban állt az udvarral, a diákok számos ünnepségen részt vehettek, közvetlen közlélheték a ceremóniák világát, az udvari kultúra és a protokoll működését, ami sokak számára értékes, a későbbi pályafutása során is jól kamatoztatható tapasztalatot jelentett. A lotaringiai lovagi akadémiára a szatmári béke utáni bő két évtizedben több fiatal magyar főnemes is eljutott, amiben az új politikai körülmények, valamint a magyar és a cseh-osztrák főúri famíliák között egyre szorosabbra fűződő családi kötelékek is alapvető szerepet játszottak.

Az akadémia fennmaradt 1714 és 1729 közötti matrikulája 318 tanuló nevét tartalmazza, akik között három magyar diákot azonosíthatunk: 1715-ben egy Nádasdy és egy

⁶⁷ Khulenkamp 1975: 45–67; Leers 1930; Ramsler 1627; UAT 9/14. A tübingeni matrikulában egy magyarországi személyt sikerült azonosítani, egy bizonyos Christophorus Adamit, aki Sopronból érkezett, és Karl Ferdinand von Prössing báró nevelője volt. 1676. augusztus 7-én iratkoztak be az intézménybe. UAT 9/14. fol. 98.

⁶⁸ Az intézmény történetéhez lásd Keyßler 1751: Bd. 2. 1483–1488; Conrad 1982: 227–236; Kalmár 2019: 1146–1150.

⁶⁹ AddMeM Serie 3 F. Nr. 276.

Pálffy, 1720-ban pedig egy Draskovich fiú iratkozott be az intézménybe.⁷⁰ Közülük gróf Draskovich Ádám (1673–1749) altábornagy és Johanna Barbara von Herbeville fiának, Lipótnak (†1759) a lotaringiai tanulmányai az ismertebbek, amelyről még nevelői levelek is megőrződtek a családi levéltárban.⁷¹ Draskovich Lipót egyfajta *Kavalierstour* keretében tanulhatott Nancyban, ugyanis hosszú ideig volt lehetősége külföldön művelődni, 1722–1723 folyamán még a jóhírű leideni egyetemet is látogatta.⁷² A másik két fiatal magyar gróf – akik elképzelhető, hogy közös utazáson vettek részt – a családi genealógiák alapján azonosítható. Nádasdy esetében bizonyosan gróf Nádasdy Lipót (1697–1758) leendő magyar udvari kancellárról van szó, akit 1714. évi bécsi nemesi apródi szolgálata után küldtek szülei karrierjének megalapozása érdekében külföldi tanulmányútra.⁷³ Pálffy esetében pedig az életkor alapján Pálffy János nádor fiai, Károly Pál (1697–1774) és Miklós (1699–1734) jöhetnek csak szóba, akik közül az életkoruk alapján az idősebb testvér tanulmányai tűnnek valószínűbbnek.⁷⁴ 1729 után is tanultak még magyarok Lunéville-ben, egyelőre 1731-ben herceg Esterházy Pál Antal (1711–1762), majd egy évvel később gróf Esterházy Ferenc (1683–1754) tárnokmester fiainak, Miklósnak (1711–1764), a leendő pétervári követnek és Ferencnek (1715–1785), a leendő kancellárnak a tanulmányairól állnak rendelkezésre adatok.⁷⁵ A magyar elit egy szűk csoportja tehát a cseh-osztrák főnemesekhez hasonlóan képes volt bekapcsolódni a nemzetközi művelődés vérkeringésébe, ami kapcsolatépítésre és pozíciójának megőrzése szempontjából is jelentős szerepet játszott.

A magyar főnemesi famíliák körében a Habsburg Monarchia újonnan alapított nemesi akadémiái közül a földrajzi közelség és Bécs centrális funkciója miatt a *Landschaftsakademie* volt a legkedveltebb, ahol vizsgált korszakunkban több mint harminc magyar diák fordult meg, köztük Erdődyek, Szunyoghok vagy Zichyk is.⁷⁶ A rendelkezésre álló adatok alapján a bécsi Theresianum 1746. évi alapítását megelőzően nem működött az ország határain kívül még egy nemesi iskola, amit ennyi magyar látogatott volna, a diákok között az intézmény első évtizedeiben pedig az elit tagjait azonosíthatjuk, például herceg Esterházy Pál (1635–1713) nádor fiát, Józsefet (1688–1721) vagy a következő nádor, gróf Pálffy Miklós (1657–1732) fiát, Lipótot (1681–1720).⁷⁷ Olmütz a magyar peregrináció kedvelt úti célja

⁷⁰ Közülük az ifjú Pálffy és Draskovich grófnak saját nevelője is volt, de a nevüket nem írták be, miként a forrás minden beiratkozó esetében csak a családnevet és a főúri rangot tünteti fel, a keresztnévet vagy további adatot nem. AddMeM Serie 3 F. Nr. 276.

⁷¹ MNL OL P 428. (A nevelői levelek az alábbi mikrofilmekben érhetők el: Nr. 31169–31170.) Az apa, Draskovich Ádám egyébként fiatalon maga is külföldön, a pármái nemesi akadémián tanult. Sabini 1820: 76.

⁷² Bozzay–Ladányi 2007: Nr. 2994.

⁷³ Kökényesi 2021: 172–173.

⁷⁴ Jedlicska 1910: 687.

⁷⁵ Fazekas 2014: 6–7; Kalmár 2019: 1146–1150; Khavanova 2019: 1124–1125.

⁷⁶ Kökényesi 2022a.

⁷⁷ Kökényesi 2022a: 92; Viskolcz 2022: 165–166.

volt – kiváltképp az ország északi területein birtokokkal rendelkezők körében –, ahol a kora újkor folyamán (a horvátországi diákokkal együtt) több mint 700 tanuló fordult meg.⁷⁸ A helyi jezsuita konviktus és a nemesi akadémia tanulóiról viszont egyelőre igen kevés információ áll rendelkezésre, ez további kutatást igényel, de 1724 után feltételezhető, hogy az Olmützben tanult magasabb rangú magyar tanulók, mint például gróf Szapáry Péter (1711–1796) leendő császári tábornok – aki később a *Landschaftsakademie*-n folytatta tanulmányait – Morvaországban is a helyben elérhető legjobb képzést kaphatta.⁷⁹

A kremsmünsteri és a liegnitzi lovagi akadémia kevésbé épült be a magyar nemesi családok művelődési gyakorlatába, ezen akadémiák matrikuláiban csupán elvétve lehet magyar tanulót azonosítani. Kremsmünsterben négy magyarországi származású diák tanult, de ők nem magyar nemesi famíliákból származtak, hanem valószínűleg az országban tartózkodó német ajkú katonák vagy hivatalnokok fiai lehettek, legalábbis családneveik (Freitag, Gastl, Khiebach, Köberlein) alapján erre a következtetésre juthatunk.⁸⁰ Érdekes viszont, hogy – az osztrák művelődési trendeket szorosabban követő – horvát nemesi famíliák jóval nagyobb mértékben integrálták oktatási stratégiájukba a kremsmünsteri akadémiát, ahol az 1760–1770-es években kilenc horvátországi származású diák is tanult.⁸¹ A horvát tanulók között egy bárói (Gerliczy) és három grófi (Malenich, Orsich, Vojkffy) családot is azonosíthatunk, akik közül például a két Gerliczy fiú ismert karriert futott be, Antal ezredes, Ferenc selmezbányai kamaragróf lett.⁸² Vojkffy Ferenc felső-ausztriai tanulmányaiiban pedig minden bizonnyal fontos szerepet játszott a család 1763. évi grófi rangemlése, ami új lehetőségeket nyitott meg a família számára.⁸³ A magyar és horvát

⁷⁸ Varga 2004: 183–218, 302–304.

⁷⁹ Kőkényesi 2022a: 110; Varga 2004: Nr. 2729.

⁸⁰ A kiadott matrikulában (Hagn 1848: 291–299.) a következő tanulmányi és származási adatok szerepelnek a nevek mellett: Peregrin Freitag Reichsritter von Freudenfeld und Platzegg, Arras [?], Ungarn, 1746–1753. Wenzel Reichsritter von Gastl, Temeswar, Ungarn, 1762–1765.

Stephan von Khiebach, Windschacht, Ungarn, 1783–1785.

Georg Reichsritter von Köberlein, Oedenburg, Ungarn, 1764–1765. Közülük a Köberlein családról lehet tudni, hogy tartósan jelen volt Sopronban, a városban házuk is volt, illetve a családból Johann Georg (vagy János György) hadipéztáros volt. Dávid–Goda–Thirring 2008: 77; 175.

Rajtuk kívül még egy további lehetséges magyar kötődésű személyt érdemes megemlíteni:

Joseph Reichsritter von Katnoky (Kálnoky?), Salzburg, Oesterreich, 1759–1762.

⁸¹ Ők képzési adataikkal a következő személyek voltak (Hagn 1848: 291–299.):

Vincentius Reichsritter von Benzoni, Fiume, Croatien, 1760–1765.

Anton Baron von Gerlikzy, Fiume, Croaten, 1759–1763.

Franz Paul Reichsritter von Gerlikzy, Fiume, Croatien, 1762–1766.

Alexander Graf von Malenich, Agram, Croatien, 1779–1780.

Adam Graf von Orsich, Agram, Croatien, 1764–1767.

Johann Nepomuk Graf von Orsich, Agram, Croatien, 1767–1769.

Ladislau Reichsritter von Spissich de Jopra, Agram, Croatien, 1766–1769.

Franz Graf von Vogkfy, Agram, Croatien, 1766–1769.

Joseph Reichritter von Zanky, Fiume, Croatien, 1774–1775.

⁸² Nagy 1858: 382.

⁸³ Nagy 1865: 263.

területektől egyaránt igen távol eső Liegnitzben még kevesebb, a Szent Korona országaiból származó tanuló fordult meg. A matrikula 18. századi részében csupán két magyar köznemest, egy bizonyos Jókay Ferenc Józsefet és Kőszeghy Antalt azonosíthatunk, akik közül Jókay 1714–1717 között, Kőszeghy pedig 1768-ban tanult a sziléziai akadémián.⁸⁴ Ez nem meglepő, ugyanis a liegnitzi lovagi akadémia nem az egész Habsburg Monarchiára kiterjedő vonzáskörzettel rendelkezett, a katolikus nemesek közelebb is találhattak hasonló színvonalú oktatási intézményt, a protestánsok számára pedig a német egyetemek nagyobb vonzerővel bírtak. A magyar főnemesek művelődésével kapcsolatban megfigyelhető,⁸⁵ hogy azon családok, amelyek az országhatáron kívüli lovagi akadémiákra küldték fiaikat művelődni, egyfelől erős bécsi preferenciával rendelkeztek, ami akár politikai haszonnal is kecsegtetett az adott família számára, másfelől a szűk főúri elit tagjai – akik képesek voltak a *Kavalierstour* finanszírozására – a 18. század első felében szívesebben választottak a cseh-osztrák akadémiáknál nevesebb nyugat-európai desztinációkat.

A Magyar Királyságban az örökös tartományokban tapasztalható trendekkel részben párhuzamosan találkozhatunk akadémiaalapítási kísérletekkel, amelyeknek ugyan mindegyike sikertelen maradt a 18. század első felében, de a mögöttük lévő politikai támogatás folyamatos erősödést mutatott. Az első ismert tervezet 1711–1712 folyamán, az oszmán felszabadító háborúk és a Rákóczi-szabadságharc után keletkezett. A nagylévárdi Kollonich-levéltárban fennmaradt emlékiratban egy ismeretlen szerző 10 pontban összegezte a Rákóczi-mozgalom kirobbanásának az okait, valamint a Habsburg-kormányzat számára 12 pontba foglalva tett javaslatot az ország újjáépítésére, modernizációjára, illetve a magyar társadalom hosszú távú konszolidációjára.⁸⁶ A szerző javaslatainak 3. pontja szerint: a nemesség művelésére, „civilizálására” a Magyar Királyságban (lovagi) akadémiákat kellene alapítani, ahol a diákok nyelveket és mérnöktudományokat tanulnának, felkészülve arra, hogy a haza számára hasznos szolgálatot végezzenek.⁸⁷ A széles látókörű és a magyar viszonyokról átfogó ismeretekkel rendelkező tanácsadó a lovagi akadémiákban egyfajta politikai eszközt látott, amely révén a nemesség mentalitását az összbirodalmi érdekeknek megfelelően lehetne békés módon formálni. A liegnitzi akadémia alapítása után néhány

⁸⁴ Wendt 1893: 53; 69. A kiadott matrikulából annyit tudhatunk még meg velük kapcsolatban, hogy Jókay később katona lett, Kőszeghy pedig (akit a még túl fiatalnak, „zu jung” tartottak) katolikus volt. Kőszeghyvel kapcsolatban külön érdekesség, hogy ő már akkor tanult az intézményben, amikor Szilézia és a liegnitzi akadémia is már régóta porosz fennhatóság alatt állt (de erre később még visszatérünk).

⁸⁵ A vizsgált lovagi akadémiák tanulói között erdélyi főnemest nem sikerült azonosítani, ami fejedelemségből származó nemesi famíliák eltérő oktatási lehetőségeivel és hagyományaival magyarázható.

⁸⁶ A forrás kiadott változatát lásd Kökényesi 2020.

⁸⁷ „*Den Ungarische Adl zu coltiviren und civilisiren findet sich vor gutt das ein, oder mehr accademien in Königreich wären, darinnen die Jugends exercitia et studia nobilitaria besonders die Sprachen, ingeneurkunst et Architecturam militarem lehrneten, mit dem sich zu Ihre May[estät]t und das Vatterland Dienst und Nutzen mehr tauglich machten.*” Kökényesi 2020: 496.

évvel és az ettali alapítással nagyjából azonos időben megfogalmazott javaslat azonban – bizonyosan az ország újjáépítésének egyéb problémái miatt – megvalósíthatatlan maradt.⁸⁸

Az elképzelés viszont jelen maradt a korszak politikai diskurzusában, az 1715-ben lezárult országgyűlés után az átfogó reformjavaslatok kidolgozásával megbízott *Systematica commissio* javaslatai között szerepelt a magyarországi nemesi akadémia felállítása, amellyel szemben tudományos és politikai elvárásokat is támasztottak.⁸⁹ Néhány évvel később, az 1722–1723. évi országgyűlésen újra a reformer nemesek egy csoportja részéről fogalmazódott meg – az elégtelennek tartott hazai oktatás modernizációja érdekében – egy lovagi akadémia alapításának a gondolata.⁹⁰ Sőt, ugyanezen országgyűlés felterjesztésfogalmazványai között szerepelt az a kívánság is, hogy az uralkodó az újonnan alapított Helytartótanáccsal is egyeztessen, ha a *Landschaftsakademie*-n magyar tanuló számára adományozna ösztöndíjat.⁹¹ Szinte a morvaországi akadémiaalapítási tervekkel párhuzamosan fogalmazódtak meg a hasonló magyar tervek, azonban új nemesi iskola alapítására az 1720-as években sem került sor. Mindemellett az 1723. évi diéta 70. törvénycikke már kifejezésre juttatta azt a rendi kívánalmat, hogy a meglévő hazai intézmények oktatási profilját a nemesség igényeinek megfelelő módon szükséges bővíteni.⁹²

Vizsgált korszakunk végén, az 1740-es évek első felében – a bencés reformtervekkel párhuzamosan – került újra napirendre a nemesi akadémia alapításának a lehetősége, amely kezdeményezés Koptik Odó (1692–1755) dömölki bencés apát nevéhez kötődik.⁹³ Koptik javaslata nem csupán egy modern nemesi iskola létrehozása érdekében megfogalmazott általános kívánalmat jelentett, hanem részletesen kidolgozott és előkészített tervezetet, ami a magyar történeti és irodalomtörténeti kutatás előtt is ismert, ezért itt csupán a legfontosabb vonatkozásaira térek ki.⁹⁴ Koptik cseh származású bencés szerzetes volt, aki a nemesi oktatásról és annak megszervezéséről átfogó ismeretekkel és közvetlen tapasztalatokkal rendelkezett, ugyanis Salzburgban – a helyi egyetem tanáraként – 1737-ben megszervezte a *Collegium St. Josephi et Caroli* nevű intézményt, ami egyfajta modern nemesi konviktus

⁸⁸ A tervzet sorsáról, fogadtatásáról egyelőre nem állnak rendelkezésre további adatok.

⁸⁹ Kónyi 1932: 146.

⁹⁰ ÖStA HHStA UA AA Kt. 200. fol. 59; 114–115.; Kt. 205. fol. 149–150. Oross Andrásnak itt szeretném megköszönni a források befotózását.

⁹¹ ÖStA HHStA UA AA Kt. 200. fol. 114v.

⁹² „Egyébiránt Ő legszentségebb felsége, királyi jószágához képest, a karok amaz alázatos kérésébe is beleegyezék, hogy az akadémiákon tüzetesebben ne csak a bölcséleti, hittani és jogi tudományt tárgyalják, elkülönítve s meghatározott órákban, csupán csak e tudományok tanulói részére, hanem a külföldi egyetemeken nyilvánosan taníthatni szokott és az állami és katonai közügynek szolgáló egyéb tanokat is; és ezeket alkalmas tanárok adják elő, mibelyt a karok és rendek a módot, alakot és az eszközöket, melyek szerint ez kényelmesebben megtörténhetik, Ő legszentségebb felségéhez alázatosan felterjesztik.” Márkus 1900: 629.

⁹³ Tüskés–Knapp 1995.

⁹⁴ Károlyi 1884; Pacher 1912: 110–205; Tüskés–Knapp 1995: 70–71. Az alapítás háttéréhez a helytartótanácsi levéltár is nagy mennyiségű iratot őriz: MNL OL C 39 E 13.

volt. Koptik az intézmény népszerűsítése közben kapcsolatba került Sajghó Benedek (1690–1768) szentmártoni apáttal – akitől 1739-ben kapott dömölki apáti címet –, és a magyar főnemesség több tagjával is közeli viszonyt ápolt, például gróf Apponyi Lázár (†1739) két fiának (Györgynek és Lászlónak) római útjuk során a kísérője is volt.⁹⁵

Koptik a magyar nemesi társadalom igényeit és a helyi intézményhálózat hiányosságait megismerve határozta el, hogy a salzburgi és nyugat-európai minták alapján az osztrák–magyar határ közelében szeretne nemesi akadémiát alapítani, amit magyar és osztrák nemesek egyaránt látogathatnának. A tervezés fázisában az alapítás helyszínéül számos település szóba került, az alsó-ausztriai Oberwaltersdorftól Kismartonon, Magyarbélén és Magyaróváron át egészen Győrig. A dömölki apát elképzelése szerint az intézményben történelmet, jogot, geográfiát, matematikát, nyelveket és nemesi *exercitium*okat oktattak volna, az iskola fenntartásában pedig a legfontosabb (de nem egyedüli) tételt az éves 300 forintos tandíj jelentette volna, amit ideális (vagy inkább illuzórikus) esetben 50 diák fizetett volna.⁹⁶ Koptik az akadémia ügyének fokozatosan számos fontos egyházi és világi tisztségviselőt meg tudott nyerni, többek között a szentmártoni apát mellett Robert Leeb (1688–1755) heiligenkreuzi apátot vagy gróf Esterházy József (1682–1748) országbíró is. Esterházy, aki számára fiatalon nem adatott meg a lovagi akadémián való tanulás lehetősége, az alapítás különösen eltökélt szövetségessé vált.⁹⁷ A tervet megvalósítását a Helytartótanács és a Magyar Udvari Kancellária is támogatta, a Helytartótanács véleménye szerint az ország ugyan kiterjedt iskolahálózattal rendelkezik, ahol a latin nyelv alaposan elsajátítható, azonban az ország és a nemesség számára egyaránt rendkívül káros, hogy magyar területen nem működik lovagi akadémia, és a minőségi világi képzés csak külföldön elérhető, amit sokan nem engedhetnek meg maguknak, ezért inkább a tétlenséget választják.⁹⁸ A helytartótanácsi vélemény rang szerinti első aláírója gróf Zichy Ferenc (1701–1783), egy évvel később kinevezett győri püspök volt, aki olmtüzi és római tanulmányi tapasztalatokkal is rendelkezett és, akinek a családjában többen *Kavalierstouron* is vettek részt, illetve apja, Péter (1674–1726) a *Landschaftsakademie* első magyar diákja volt.⁹⁹ Miként a fiatalon salzburgi tanulmányokat folytató gróf Batthyány Lajos (1696–1765) kancellár is támogatta az alapítás ügyét.¹⁰⁰ A lovagi akadémiáról közvetlen vagy családi tapasztalatokkal rendelkező magyar elit tehát minden fórumon igyekezett a nemesi akadémia életre hívását előmozdítani, ami azonban az osztrák

⁹⁵ Pacher 1912: 133–138.

⁹⁶ Károlyi 1884: 18.

⁹⁷ Kökényesi 2022/b: 143–145.

⁹⁸ A Helytartótanács támogató (1742. augusztus 25-én kelt) véleményéhez lásd MNL OL C 39 E 13 fol. 17–18.

⁹⁹ Piszker 1933 8–10; Kökényesi 2022a: 102.

¹⁰⁰ Móricz 2017: 21.

örökösödési háború forgatagában végül megvalósíthatatlan maradt.¹⁰¹ Mária Terézia uralkodása kezdetén a nemzetközi háborús konfliktus – a korlátozott külföldi peregrináció miatt – ugyan lehetőségeket is nyitott a Habsburg Monarchiában nemesi akadémia alapítására, ennek köszönhető létrejöttét a kremsünsteri akadémia, azonban Koptik tervezete az egyre nagyobb finansziális krízis közepette a prágai kezdeményezés sorsára jutott. A dömölki apát kezdeményezését a hamarosan megalapított bécsi Theresianum tudta némiképp pótolni, ahol osztrák, cseh, magyar, illetve a Habsburg Monarchia minden részéről érkező diákok közösen tanulhattak, azonban az intézmény a császárvárosban működött, az oktatási teendőket pedig a világi tanárok közreműködése mellett nem a bencések, hanem a jezsuiták látták el.

KITEKINTÉS

A Habsburg-kormányzat a 18. század első felében még nem foglalkozott átfogó módon, rendszerszinten oktatási kérdésekkel, ami a nemesi akadémiák szervezése terén is megfigyelhető, ezért az alapítási tervek megvalósításában az egyházi vagy világi rendek alapvető szerepet játszottak. Az új alapítások közül a bécsi *Landschaftsakademie* volt talán a legsikeresebb, amely hosszú időn keresztül, egészen 1749-ig tudott működni, és amely mintaadó volt a többi akadémia és alapítási tervet számára is, ellenben a saari iskola 1740-ben megszűnt (ebben a belső problémák mellett az 1737. évi helyi súlyos tűzvész is szerepet játszott). Liegnitz Szilézia részeként porosz fennhatóság alá került (de a lovagi akadémia sikeresen tovább tudott működni), a kremsünsteri és az olmützi akadémia pedig II. József uralkodása alatt zárta be kapuit. A bécsi Theresianum 1746. évi megalapításával új korszak vette kezdetét, Mária Terézia igyekezett fokról fokra egyre jobban centralizálni és egységes rendszerbe szervezni a Habsburg Monarchia nemesi oktatását. A kormányzat egyre nagyobb kontrollt szerzett a nemesi akadémiák és konviktusok felett (nem véletlen, hogy a tereziánus Bécsben már nem az alsó-ausztriai rendek működtettek saját akadémiát, hanem az udvarral szorosabb függőségi viszonyban álló intézmények épültek ki). Az új oktatáspolitikai és a kiépülő Theresianumok rendszere tette lehetővé a Magyar Királyságban is önálló nemesi akadémia alapítását: előbb Vácon (1767), majd Budán (1777).¹⁰² A magyar nemesi társadalom elkülönült oktatására pedig ekkortól nem csupán nemesi akadémiák álltak rendelkezésre, hanem Mária Terézia uralkodása alatt a nagyobb oktatási centrumok

¹⁰¹ Pacher Donát és Károlyi Árpád kutatásai szerint bizonyos bécsi udvari körök, kiváltképp pedig gróf Anton Corfiz von Ufeld (1699–1769) államkancellár ellenvéleménye is fontos szerepet játszott abban, hogy az intézményt nem sikerült megalapítani, illetve Koptiknak a magyar klérussal is igen hullámzó volt a kapcsolata.

¹⁰² Khavanova 2001. A Habsburg felvilágosult abszolútizmus oktatáspolitikájához lásd Ugrai 2014.

mellett működő nemesi konviktusok is jelentős fejlesztésen mentek át, valamint az 1760-ban alapított Magyar Nemesi Testőrség is hamar a nemesi műveltségserzés alapvető intézményévé tudott válni.¹⁰³

FORRÁSOK

Archives départementales de Meurthe-et-Moselle, Nancy (AddMeM)

Serie 3 F, Fonds dit de Vienne

Eberhard Karls Universität Tübingen, Universitätsarchiv (UAT)

Collegium Illustre

Matrikel (9/14)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Helytartótanácsi Levéltár (C)

Acta fundationalia (C 39)

Magánlevéltárak (P)

Draskovich (trakostyáni) család (P 428)

Niederösterreichisches Landesarchiv (NÖLA)

Ständische Akten (SA)

Bücher (B)

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Länderabteilungen

Ungarische Akten (UA)

Allgemeine Akten (AA)

Státní okresní archiv Olomouc (SOkA O)

Archiv města Olomouc (M 1-1)

Inv. 820; 829.

Steiermärkisches Landesarchiv (SL)

Landschaftliche Archiv (Laa. A)

Antiquum

Fischel, Alfred 1908: Der Vorschlag des Hofkammerrats Christian Julius v. Schierendorff wegen Errichtung einer ständischen Akademie in Brünn oder Olmütz. *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens* (12.) 295–299.

¹⁰³ Kökényesi 2021: 122–162; Kušniráková 2011.

- Keyßler, Johann Georg 1751: *Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen* [...]. Band 1–2. Hannover.
- Leers, Walter von (Hg.) 1930: *Die Zöglinge der Ritterakademie zu Brandenburg a. H. 1705–1913*. Selbstverlag des Vereins ehemaliger Zöglinge, Belzig.
- Kayserlich- und Königlicher wie auch Erz-Herzoglicher, dann dero Hauptund Residenz-Stadt Wien Staats- und Stands-Calender [...]. Wien, 1733.
- Matricul der Käyserl. und Königl. Josephinischen Ritter-Academie in Schlesien zu Liegnitz. Von Derselben Inauguration an nehmlich: vom 11. Novemb. 1708 bis 15. Junij 1730. unter Direction Des Käyserlichen Raths Friedrich Seyfrid von Ponickau*. Liegnitz, 1730.
- Márkus Dezső (szerk.) 1900: *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1895. 1657–1740. évi törvényczikkek*. Ford. Tóth Lőrinc. 6. kötet. Franklin Társulat, Budapest.
- Mühlberger, Kurt 2011: *Die Matrikel der Universität Wien. Band 7. Oldenbourg, Böhlau, Wien – München*. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung: Reihe 6, Quellen zur Geschichte der Universität Wien)
- Pendola Tommaso (ed.) 1852: *Il Collegio Tolomei di Siena e serie dei convittori dalla sua fondazione a tutto Giugno 1852. Cenni storici*. Tip. del R. Istituto toscano dei sordomuti, Siena.
- Ramsler, Jacob (Hg.) 1627: *Blumen des fürstlichen Collegii zu Tübingen, das ist kurze Verzeichnus aller [...] Personen, die in diesem Collegio gepflanzet [...] durch angeborne Wappen unterschieden werden*. Tübingen.
- Sabini, Andrea (ed.) 1820: *Collegii Parmensis nobilium convictorum nomenclatura universalis cum notis historicis*. E Typographaeo Ducali, Parmae.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bozzay Réka – Ladányi Sándor 2007: *Magyarországi diákok hollandiai egyetemeken 1595–1918*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban). Budapest.
- Conrads, Norbert 1975: *Historie und Jus publicum an der Landschaftsakademie in Wien. Ein Beitrag zum Leben des Historikers und Juristen Gottfried Ferdinand von Buckisch und Löwenfels (1641–1698)*. Adriányi, Gabriel – Gottschalk, Joseph (Hg.): *Festschrift für Bernhard Stasiewski. Beiträge zur ostdeutschen und osteuropäischen Kirchengeschichte*. Böhlau, Köln, 120–136.
- Conrads, Norbert 1982: *Ritterakademien der Frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 21.) Göttingen.

- Conrads, Norbert 2009: Gründung und Bedeutung der Ritterakademie Liegnitzin habsburgischer Zeit (1708–1740). In: Bahlcke, Joachim (Hg.): *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*. Böhlau, (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 16.) Weimar, 269–290.
- Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv 2008: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939*. Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára, Sopron.
- D' Elvert, Christian 1857: *Geschichte der Studien, Schul- und Erziehungs-Anstalten in Mähren und Oesterr: Schlesien, insbesondere der Olmützer Universität, in den neueren Zeiten*. Rudolf Rohrer's Erben, Brünn.
- Fazekas István 2006: Adalékok az ifjú Bocskai István bécsi udvarban eltöltött éveihöz. *Studia Caroliensia* (7.) 73–85.
- Fazekas István 2014: Egy magyar karrier Bécsben: Esterházy Ferenc kancellár pályaképe. *Szélesvíz* (1.) 4–13.
- Fazekas István 2022: Észrevételek a jezsuita gimnáziumok diákságának társadalmi összetételéhez (17–18. század). In: Kökényesi Zsolt (szerk.): *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. (Humaniorák) Budapest, 11–30.
- Fischel, Alfred 1906: Christian Julius von Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I. und Karls VI. In: Fischel, Alfred: *Studien zur Österreichischen Rechtsgeschichte*. Alfred Hödler, Wien, 137–305.
- Fundárek, Anna 2011: Study Tours of Aristocrats of Upper Hungary. The Significance of Kavalierstour in the Pálffy Family in the 16th and 17th Centuries. In: Szarka, László (ed.): *A Multiethnic Region and Nation-State in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. Budapest – Colorado – New Jersey, 64–91.
- Garretson, Edwin P. 1979: Die Landständische Akademie in Wien. Geschichte der Institution und Programm der Fassade des Bauwerks. *Wiener Geschichtsblätter* (34) 113–124.
- Geusau, Anton Reichsritter von 1803: *Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den älteren Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Aus echten Urkunden und Nachrichten*. Ignaz Grund, Wien.
- Hagn, Theodorich 1848: *Das Wirken der Benediktiner-Abtei Kremsmünster für Wissenschaft, Kunst und Jugendbildung. Ein Beitrag zur Literar- und Kulturgeschichte Oesterreichs*. Quirin Haslinger, Linz.
- Heiss, Gernot 1978: Konfession, Politik und Erziehung. Die Landschaftsschulen in den nieder- und innerösterreichischen Ländern vor dem Dreißigjährigen Krieg. In: Klingenstein, Grete – Lutz, Heinrich – Stourzh, Gerald (Hg.): *Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20.*

- Jahrhundert*. Oldenbourg, Wien – München, 1978. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 5.) 13–63.
- Heiss, Gernot 1990: Standeserziehung und Schulunterricht. Zur Bildung des niederösterreichischen Adelligen in der frühen Neuzeit. In: Knittler, Herbert (Hg.): *Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700*. Amt der NÖ Landesregierung, (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums 251.) Wien, 391–428.
- Hellmer, Karl 1899: Geschichte der k. k. technischen Hochschule in Brünn 1–102. In: Professoren-Collegium (Hg.): *Festschrift der K. K. Technischen hochschule in Brünn zur feier ihres fünfzigjährigen bestehens und der vollendung des erweiterungsbaues im October 1899*. Brünn, 1–102.
- Hübl, Albert 1912: *Die k. u. k. Edelknaben am Wiener Hof*. Fromme, Wien – Leipzig.
- Ingrao, Charles 2005: *The Habsburg Monarchy 1618–1815*. Second edition. (New Approaches to European History) Cambridge.
- Jedlicska Pál 1910: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Stephaneum, Budapest.
- Kail, Otto 1990: *Ritterakademien im Rahmen adeliger Standeserziehung: ein Aufriß ihrer Entwicklungs- und Bildungsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der benediktinischen Ritterakademie im Stift Kremsmünster*. (PhD-Dissertation) Universität Salzburg, Salzburg.
- Kainz, Stephan 1912: Die Ritterakademie zu Ettal (1711–1745). In: *Programm des Kgl. Gymnasiums im Benediktinerkloster Ettal für das Schuljahr*. 1–107.
- Kalmár János 2019: Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. *Századok* (153.) 1141–1166.
- Károlyi Árpád 1884: Nemesi akadémia terve a múlt század első feléből. *Századok* (18.) 1–21.
- Kaumann, Ferdinand Wilhelm 1829: *Versuch einer Geschichte der Königlichen Ritter-Akademie zu Liegnitz*. E. D’Oench, Liegnitz.
- Kellenbenz, Hermann 1961: Die Anfänge der Militäarakademie in Turin. *Archiv für Kulturgeschichte* (43.) 3. 299–316.
- <https://doi.org/10.7788/akg-1961-jg14>
- Khavanova, Olga 2001: Social Justice Reduced to the Privileged Estate. Noble Academies in Eighteenth-century Hungary. In: Glatz, Ferenc (Hg.): *Hin zu neuen Zielen 2000*. Europa Institut Budapest, (Begegnungen, Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest 11.) Budapest, 225–230.
- Khavanova, Olga 2006: Hazafiság a lojalitás jegyében. A Theresianum magyar növendékei és a bécsi udvar. *Századok* (140.) 1503–1518.
- Khavanova, Olga 2019: Madridtól Szentpétervárig. Gróf Esterházy Miklós, Mária Terézia első magyar karrierdiplomatája. *Századok* (153.) 1123–1140.

- Khulenkamp, Alfred 1975: *Die Ritterakademie Rudolf-Antoniana in Wolfenbüttel, 1687–1715*. Braunschweiger Hochschulbund, Braunschweig. (Beiträge zur Geschichte der Carolo-Wilhelmina 3.)
- Klingenstein, Grete 1968: Vorstufen der Theresianischen Studienreformen in der Regierungszeit Karls VI. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (76.) 327–377. <https://doi.org/10.7788/akg-1961-jg14>
- Kopecký, Milan (ed.) 1998: *Žena krásná náramně. Soubor svatojánských kázání a jiných spisů z doby opata Václava Vejmluvy*. Společnost Cisterciána Sarensis, Žďár nad Sázavou.
- Kónyi Mária 1932: Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslatai. (Systema politicoeconomico- militare) *A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve*. (2.) 137–182.
- Kökényesi Zsolt 2020: Helyzetértékelés és konszolidációs javaslatok. Egy 1711 körüli emlékirat tanulságai. *Fons* (27.) 4. 487–500.
- Kökényesi Zsolt: 2021: *Az udvar vonzásában. A magyar főnemesség bécsi integrációjának színterei (1711–1765)*. (Humaniorák) Budapest. <https://doi.org/10.56037/978-963-414-873-9>
- Kökényesi Zsolt 2022a: Művelődés és kapcsolatépítés. A bécsi *Landschaftsakademie* magyar tanulói (1688–1749). In: Kökényesi Zsolt (szerk.): *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. (Humaniorák) Budapest, 79–112.
- Kökényesi Zsolt 2022b: Arisztokrata diákok a „Magyar Országi Athenásban”. A nagyszombati gimnázium és egyetem főnemesi tanulói (1616–1773). *Gerundium* 13. (10.) 100–114. <https://doi.org/10.29116/gerundium/2022/3-4/6>
- Kubeš, Jiří: *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*. Pelhřimov, 2013.
- Kubiska-Scharl, Irene – Pözl, Michael 2013: *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765. Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle*. Studien Verlag, (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte Bd. 58.), Wien.
- Kušniráková, Ingrid 2011: Adelskonvikte in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert. In: Bahlcke, Joachim – Winkelbauer, Thomas (Hg.): *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern 1500–1800*. Oldenbourg, (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 58.) Wien, 329–350.
- Kühnel, Harry 1964: Die adelige Kavalierstour im 17. Jahrhundert. *Jahrbuch für Landeskunde Niederösterreichs* (36.) 364–384.
- Leibetseder, Mathis 2004: *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*. (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 56.) Köln – Weimar – Wien.
- Lehner, Ulrich L. 2011: *Enlightened Monks. The German Benedictines 1740–1803*. Oxford.

- Mayer, Anton 1888: Die Ständische Akademie in Wien. *Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich* (22.) 311–354.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199595129.001.0001>
- Móricz Péter 2017: Batthyány Lajos élete – halotti beszédei tükrében. In: Móricz Péter (szerk.): *Batthyány Lajos nádor*. Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, Körmend, 11–34.
- Nagy Iván 1858: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 4. kötet. Ráth Mór, Pest.
- Nagy Iván 1865: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 12. kötet. Ráth Mór, Pest.
- O'Malley, John W. 2006: Az első jezsuiták. Budapest.
- Pacher Donát 1912: *A dömsölki apátság története*. Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend, (A pannonhalmi Szent Benedek Rend története 12.) Budapest.
- Pichler, Franz 1971: Steirische Adelige auf Kavalierstour. *Sonderbände der Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* (17.) 30–38.
- Piszker Olivér 1933: *Barokk világ Györegyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83)*. Pannonhalma.
- Pleva, Tomáš 2020: *Šlechtická akademie v cisterciáckém klášteře Žďár*. (Bakalárská diplomová práce) Masarykova univerzita, Brno.
- Rabe, Carsten 1999: *Alma Mater Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1638–1811*. (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 7.) Köln – Weimar – Wien.
- Sattler, Magnus 1890: *Collectaneen-Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benedictiner-Universität Salzburg*. Kempten.
- Schöttle, Silke 2016: *Männer von Welt. Exerzitien- und Sprachmeister am Collegium Illustre und an der Universität Tübingen 1594–1819*. (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. Reihe B: Forschungen, 209.) Stuttgart.
- Stannek, Antje 2001: *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*. (Geschichte und Geschlechter 33.) Frankfurt am Main – New York.
- Strebl, Laurenz 1936: *Die ständische Akademie in Wien (1682–1749)*. (Phil. Dissertation) Universität Wien, Wien.
- Sturmberger, Hans 1939: Studien zur Geschichte der Aufklärung des 18. Jahrhunderts in Kremsmünster. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (53.) 423–480. <https://doi.org/10.7767/miog.1939.53.34.423>
- P. Szabó Béla 2021: Vívás a kora újkor európai egyetemén és akadémiaín. A tanult vívás színéváltozásai. *Gerundium* (12.) 1–2. 74–132.
<https://doi.org/10.29116/gerundium/2021/1-2/4>

- Tolde, Notger 1932: Der Gründungsversuch einer „Academia Nobilium” in Prag durch die böhmische Benediktinerkongregation. *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* (50.) 564–594.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva 1995: A barokk és a felvilágosodás között: Koptik Odó (1692–1755). *Történelmi Szemle* (37.) 1. 69–81.
- Ugrai János 2014: *A központosítás és a modernizáció ellentmondásai. A bécsi állami (uralkodói) oktatáspolitikai megszületése a 18. század második felében*. ÚMK, (Oktatás és Társadalom 18.) Budapest, 2014.
- Ugry Bálint 2023: A Magyar Királyság főrendjeinek *Kavalierstourjai* a 17. században. (PhD-disszertáció) ELTE BTK, Budapest.
- Veress Endre 1941: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. (Monumenta Hungariae Italica 3.) Budapest.
- Varga Júlia 2004: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.) Budapest.
- Viskolcz Noémi 2022: Papi szemináriumok és Ritterakadémiák. Esterházy Pál gyermekeinek iskolába járása (1665–1705). In: Kökényesi Zsolt (szerk.): *Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban*. (Humaniorák) Budapest, 149–180.
- Wallner, Julius 1902/1903: Geschichte der Convictes in Olmütz von der Gründung bis zur Vereinigung mit der k. k. Theresianischen Akademie in Wien (1566–1782). *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* (6.) 219–262; (7.) 77–162.
- Wallnig, Thomas 2019: *Critical Monks. The German Benedictines, 1680–1740*. (Scientific and Learned Cultures and Their Institutions 25.) Leiden – Boston.
<https://doi.org/10.1163/9789004393134>
- Wendt, Georg 1893: Geschichte der Königlichen Ritter-Akademie zu Liegnitz, Teil 1. 1708-1840. *Beilage zum Programm der Königlichen Ritter-Akademie zu Liegnitz*, 1–79.
- Winkelbauer, Thomas 2003: *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Teil 1–2. (Österreichische Geschichte) Wien.

ALTERNATIVES TO THE ORGANISATION OF EDUCATION OF THE NOBILITY. KNIGHT ACADEMIES AND FOUNDATION PLANS IN THE HABSBURG MONARCHY IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

by **Zsolt Kökényesi**

Summary

During the 16th century, there was a significant increase in the demand for education across Europe, driven by humanism, the Reformation, and the needs of the gradually growing government bureaucracy. However, schools open to the public failed to meet the noble elite's needs. These elites were searching for specialised education and social separation, which led to the establishment of the knight academies (Ritterakademie). These academies became the typical institutions of education of the nobility in Western Europe after the Thirty Years' War. In the Habsburg Monarchy, the first successful knight academy was established in Vienna in 1682, only a few decades later than its Western models. In the following years, numerous successful and unsuccessful plans were made to establish academies for the nobility in different parts of the Habsburg Monarchy, from Upper Austria to Moravia and the Kingdom of Hungary. The majority of these plans are known to historians (mainly Czech and Austrian), but a comparative study of them has not yet been carried out. In this paper, I will first describe in detail the academies and plans for academy foundations in the hereditary provinces of Bohemia and Austria, and, in the second part of the paper I will present some of the plans in the Kingdom of Hungary, and also look at the narrow group of Hungarian nobility who had the opportunity to study in foreign knight academies.

Keywords: Habsburg Monarchy, education, academy, nobility, 18th century, elite, cultural history